

MÜASİR ŞƏRAİTDƏ MƏHKƏMƏ-MÜHASİBAT EKSPERTİZASININ İNKİŞAFININ ELMİ-NƏZƏRİ VƏ TƏŞKİLATİ-METODİK MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: məhkəmə-mühasibat ekspertizası, pasportlaşdırma, standartlaşdırma, ekspertiza icraatı texnologiyası, informasiya-texniki təminat, təsnifat, məhkəmə-iqtisad ekspertizasının xüsusi nəzəriyyəsi.

Keywords: forensic economic expertise, passporting, standardization, technology of expertise, information and technical support, classification, special theory of forensic economic expertise.

Anahtar kelimeler: adli ekonomik bilirkişilik, pasaportlama, standardizasyon, bilirkişilik teknolojisi, bilgi ve teknik destek, sınıflandırma, adli ekonomik bilirkişiliğin özel teorisi.

Məlum olduğu kimi, XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən başlamış sosial-iqtisadi və hüquqi islahatlar yeni iqtisadi anlayışların, yeni iqtisadi dövrüyyə predmetlərinin, qaydalarının, mexanizmlərinin və s. meydana gəlməsinə gətirib çıxarmışdır. Xüsusi halda iqtisadi dövrüyyəyə qiymətli kağızlar (səhmlər, istiqrazlar və s.), vergi və vergitutma, kredit sistemi, müflisləşmə kimi anlayışlar, faktoring, françayzing, forveyting və sair kimi əməliyyatlar daxil olmuşdur. Ölkənin müasir iqtisadiyyatı hazırda da sistemli transformasiya və inkişaf mərhələsindədir. İqtisadiyyatın inkişafı, iqtisadi fəaliyyətin yeni forma və növlərinin yaranması, müxtəlif mülkiyyət formalarının, təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin yeni prinsipləri və qaydalarının meydana gəlməsi, beynəlxalq ticarət sahəsində əməkdaşlığın, istehsal və maliyyə münasibətlərinin aktiv inkişafı, dövlətin fiskal, qiymət və kredit siyasətində baş verən dəyişikliklər, bütün müsbət və mütərəqqi xarakteri ilə yanaşı, həm də istər iqtisadi cinayətlərin, istərsə də təsərrüfat

subyektləri arasında iqtisadi xarakter daşıyan və məhkəmə baxışı predmeti olan mübahisələrin sayının artmasına səbəb olmuşdur. Məsələn, 2005-ci ildə iqtisadi fəaliyyət sahəsində 501 cinayət qeydə alındığı halda, 2022-ci ildə bu növ cinayətlərin sayı 1334 olmuşdur ki, bu da 2005-ci illə müqayisədə 2,7 dəfə artım deməkdir. Bu faktlar isə özlüyündə iqtisadi fəaliyyət sahəsində cinayətlərin istintaqı, kommersiya mübahisələrinin məhkəmə baxışında əsaslı və obyektiv qərarların qəbulu üçün məhkəmə-mühasibat ekspertizalarının təyin edilməsi zəruriliyini, bu növ ekspert tədqiqatlarının gedişatında alınan rəylərin sübutetmə prosesində rolu və əhəmiyyətinin artmasını şərtləndirir [10; s.3].

Məhkəmə-istintaq və ekspert təcrübəsi göstərir ki, mənimsəmə və israf etmə, qanunsuz sahibkarlıq, yalançı sahibkarlıq, qanunsuz kredit alma və ya təyinatı ilə istifadə etməmə, kreditor borclarını ödəməkdən qəsdən yayınma, istehlakçıları aldatma və ya pis keyfiyyətli məhsul istehsal etmə və satma, qaçaqmalçılıq,

gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınma, müflisləşmə zamanı qanunsuz hərəkətlər, qəsdən müflisləşmə, saxta müflisləşmə, vergi ödəməkdən yayınma, vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə, dövlət büdcəsinin, məqsədli büdcə və ya büdcədən kənar dövlət fondlarının vəsaitindən təyinatı üzrə istifadə etməmə, səhlənkarlıq və s. kimi cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə-mühasibat ekspertizası təyin olunur. Mülki işlərlə bağlı məhkəmə-mühasibat ekspertizası bir qayda olaraq kommersiya mübahisələrinin həllində, sığorta ödənişlərinin və əmək haqqının hesablanması, kredit öhdəliklərini ödəməkdən yayınma ilə bağlı işlərdə və s. təyin olunur.

Məhkəmə-mühasibat ekspertizası - hüquqi və fiziki şəxslərin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti haqqında faktiki məlumatların müəyyən edilməsi məqsədilə iqtisadiyyat, maliyyə, mühasibat uçotu sahəsində xüsusi biliklərdən istifadə etməklə həyata keçirilən, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini əks etdirən sənədlər və mühasibat uçotunun məlumatları əsasında təsərrüfat (maliyyə) əməliyyatlarının və maliyyə göstəricilərinin, onların mühasibat uçotunda və hesabatlığında əks olunmasının xüsusi tədqiqinə əsaslanan qanunla müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilən prosessual hərəkətdir.

Məhkəmə-mühasibat ekspertizalarının aparılmasında keyfiyyətin yüksəldilməsinin əsas istiqamətlərindən biri ekspertiza icraatının texnoloji və metodiki təminatının standartlaşdırılmasından ibarətdir [6; s.149-150].

Məhkəmə ekspertizasının istənilən sinfi, cinsi və növündə, o cümlədən məhkəmə-mühasibat ekspertizalarında aparılan ekspert tədqiqatlarının keyfiyyətinin, ekspert rəylərinin elmi əsaslılığının və mötəbərliyinin yüksəldilməsinə və bu sahədə daimi nəzarətin təmin edilməsinin ən effektiv vasitələrindən biri də vahid metodiki yanaşmaların işlənilib hazırlanmasıdır. Bu isə məhkəmə-mühasibat ekspertizalarının icraatında standartlaşdırmanın mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini şərtləndirir [11, s.312].

Məhz standartlaşdırma, məhkəmə-mühasibat ekspertizasının aparılmasının elmi-metodiki, təşkilati-texniki və hüquqi əsaslarının beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması ekspertiza icraatının

keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə yanaşı ölkənin ekspert-iqtisadçıların rəylərinin beynəlxalq məhkəmələr tərəfindən qəbul edilməsinə imkan verir [12, s.26-30].

Beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırma məqsədilə ən müasir exniki vasitələrdən istifadə kimi məsələlərin həlli kifayət qədər uzunmüddətli prosesdir, bu sahədə mövcud olan çətinliklərin və ziddiyyətlərin aradan qaldırılması prosesi xeyli vaxt tələb edən məsələdir. Lakin onların zəruriliyi bu istiqamətdə elmi-nəzəri, təşkilati-metodiki, hüquqi və texniki işlərin gecikmədən həyata keçirilməsini şərtləndirir [3, s.117].

Fikrimizcə, ilk addımlardan biri kimi postsovet ölkələri ilə yanaşı, Avropa ölkələrinin ekspertiza müəssisələrində işlənilib hazırlanmış məhkəmə-mühasibat ekspertizalarının aparılmasının metodologiyası və informasiya-texnoloji təminatı əsaslı şəkildə öyrənilməli, o cümlədən qiymətləndirilməli, müsbət və səmərəli olan bu növ ekspertiza təcrübəsinin Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzində də istifadə olunma imkanları dəyərləndirilməlidir.

Məhkəmə-mühasibat ekspertizasının aparılmasının metodiki təminat səviyyəsinin yüksəldilməsi yollarından biri də müntəzəm olaraq beynəlxalq miqyasda elmi-praktiki seminarların və konfransların, dəyirmi masaların təşkili və bu tədbirlərdə təcrübə mübadiləsinin aparılması, məhkəmə-istintaq orqanları tərəfindən iqtisadçı-ekspertlər qarşısında qoyulan bu və ya digər vəzifələrin həllində konkret elmi-metodiki yanaşmaların, həmçinin müəyyən növ cinayətlərin istintaqı zamanı xüsusi biliklərin tətbiqini tələb edən məsələlərin həlli üçün ekspert tərəfindən istifadə olunan metodikaların nəzərdən keçirilərək müzakirə edilməsidir [8, s.113].

Xüsusi ədəbiyyatda məhkəmə-mühasibat ekspertizası sahəsində öz həllini tələb edən aktual məsələlərdən biri də bu növ daxilində tədqiqat metodlarının pasportlaşdırılması məsələsi olduğu göstərilir [6, s.151].

D.N.Qançenko və E.V.Belov da bu sahədə pasportlaşdırma və standartlaşdırma üzrə işlərin başa çatdırılmadığını xüsusi olaraq vurğulayırlar [4].

Aydındır ki, tədqiqat metodlarının elmi-metodoloji tələblərə uyğun olaraq pasportlaşdırılması ekspert tədqiqatlarının keyfiyyətinə, ekspertiza nəticələrindən sübut etmə prosesində istifadənin effektivliyinə müsbət təsir edəcəkdir.

Bu baxımdan ayrı-ayrı cins və növlər üzrə məhkəmə ekspertizalarının aparılmasında istifadəsi mümkün olan standartlaşdırılmış və pasportlaşdırılmış metodikaların işlənilib hazırlanması məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti sahəsində qarşıda duran ən mühüm vəzifələrdən biri hesab edilməlidir.

Ekspert metodikalarının pasportlaşdırılması və metodik fondun yaradılmasının zəruriliyi və əhəmiyyəti məhkəmə-istintaq təcrübəsinin tələblərindən irəli gəlir və bu barədə artıq çoxdandır ki, xüsusi ədəbiyyatda müzakirələr aparılır. Məhz bu zərurətdən irəli gələrək “Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” Qanuna 29 noyabr 2019-cu il tarixdə edilən əlavə və dəyişikliklərdə də “Məhkəmə Ekspertizası Tədqiqat Metodlarının Dövlət Reyestri”nin (maddə 11-4) və “Məhkəmə ekspertizasının metodik fondu”nun yaradılması (maddə 11-5) ilə bağlı müddəaların təsbit olunduğu yeni maddələr daxil edilmişdir.

Qeyd edilməlidir ki, son illərdə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzində standartlaşdırma və pasportlaşdırma istiqamətində xeyli işlər görülmüş, bir sıra ekspertiza növləri və cinsləri üzrə elmi əsaslı metodikalar hazırlanmışdır. Hesab edirik ki, bu proses davam etdirilməli və sürətləndirilməlidir.

Məhkəmə-mühasibat ekspertizası sahəsində mövcud olan aktual məsələlərdən biri də elmi biliklərin integrasiyasına uyğun olaraq işlənilib hazırlanmış təsnifatla bağlıdır.

Digər bilik sahələrində olduğu kimi, məhkəmə-mühasibat ekspertizasında da təsnifat təkcə nəzəri deyil, həm də təcrübə əhəmiyyət kəsb edir ki, bu da ekspertlər qarşısında qoyulmuş konkret məsələnin həlli metodlarının düzgün seçiminə imkan verir.

Hal-hazırda bir çox məhkəmə ekspertizası siniflərinin, cinslərinin və növlərinin obyektləri,

əsas vəzifələri, bu ekspertizalar vasitəsilə həll edilən məsələlər və onların həlli metodlarının elmi əsaslandırılmış, məntiqi cəhətdən dəqiq təsnifatları yaradılsa da, eyni sözləri tam şəkildə məhkəmə-mühasibat ekspertizası haqqında deyə bilmərik.

Təhlil göstərir ki, postsovet ölkələrinin dövlət ekspertiza idarələrində keçirilən məhkəmə-iqtisad ekspertizalarının cinslər və növlər üzrə təsnifatı müxtəlifdir.

Məsələn, Rusiya Federasiyasının Ədliyyə Nazirliyi üzrə 27 dekabr 2012-ci il tarixli əmrə nazirliyin məhkəmə ekspertizası idarələrində məhkəmə-mühasibat ekspertizasının iki cins - mühasibat və maliyyə-iqtisad ekspertizası üzrə aparılır.

“Qazaxıstan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin məhkəmə ekspertizası orqanlarında aparılan məhkəmə ekspertizası növlərinin siyahısı”na uyğun olaraq məhkəmə-mühasibat ekspertizaları sinfinə - təsərrüfat əməliyyatlarının məhkəmə-ekspert tədqiqatı, mühasibat uçotu məlumatlarının məhkəmə-ekspert tədqiqatı, maliyyə-kredit ekspertizası və maliyyə-büdcə ekspertizası kimi qruplaşdırılır.

Göründüyü kimi, Qazaxıstan Respublikasında təsərrüfat əməliyyatlarının tədqiqi və mühasibat uçotu məlumatlarının ekspert tədqiqatı məhkəmə-mühasibat ekspertizasının müstəqil cinsi kimi nəzərdən keçirilir.

Özbəkistan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin H.Sulaymanova adına Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzində iqtisad ekspertizaları - mühasibat ekspertizası, maliyyə-kredit ekspertizası, plan-iqtisad ekspertizası, əməyin iqtisadiyyatı ekspertizası və iqtisad-statistik ekspertiza kimi təsnif olunub.

Ukrayna qanunvericiliyinin normalarına diqqət yetirsək görürük ki, bu ölkədə məhkəmə-mühasibat ekspertizaları sinfinə mühasibat və vergi uçotu, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin və maliyyə-kredit əməliyyatlarının ekspertizaları daxildir.

Estoniya Məhkəmə Ekspertizası İnstitutunda isə hüquqi şəxslərin (firma və şirkətlərin, cəmiyyətlərin) mühasibat uçotunun tədqiqi ilə bağlı ekspertizalar aparılır və bu tədqiqat

kriminalistik ekspertizalar sinfinə aid edilir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Kollegiyasının 2012-ci il 29 noyabr Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzində məhkəmə eksperti ixtisasının verilməsi haqqında Əsasnamə”nin 1 nömrəli əlavəsinə uyğun olaraq Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzində bu növ tədqiqatlar “13.1 Mühəsibat uçotu qeydlərinin, təsərrüfat subyektlərinin maliyyə vəziyyətinin və maliyyə-iqtisad göstəricilərinin tədqiqi” ixtisası üzrə keçirilir.

Ekspert tədqiqatının predmetindən, onun iqtisad elmləri sahəsinə məxsusluğundan, həmçinin istintaq və məhkəmənin tələbatlarına uyğun olaraq bu növün maliyyə-mühəsibat (maliyyə-analitik və maliyyə-kredit) və məhkəmə-vergi ekspertizaları kimi cinslər üzrə təsnifləşdirilməsi daha məntiqli hesab edilməlidir.

Aydın ki, məhkəmə-mühəsibat ekspertizasının təsnifatı praktiki xarakter kəsb etməklə ekspert təcrübəsində həll edilən vəzifələrin məcmusu və onların rast gəlmə tezliyi ilə müəyyən olunur. Hesab edirik ki, məhkəmə ekspertizası idarələrində məhkəmə-iqtisad ekspertizaları şöbələrinin daxili strukturu da uyğun funksional əlamət üzrə qurulmalıdır.

Eyni zamanda qeyd olunmalıdır ki, məhkəmə-mühəsibat ekspertizası və onun cinsləri (növləri) haqqında təsəvvürlər statik deyildir. Bu təsəvvürlər iqtisadi profilli elmlərin genezisində, təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi qaydalarına və mexanizmlərinə, məhkəmə ekspertologiyasının nailiyyətlərinə, məhkəmə-istintaq təcrübəsinin tələbatlarına, ictimai münasibətlərin inkişafına, sosial-iqtisadi dəyişikliklərə və islahatlara uyğun olaraq formalaşan dinamik bir prosesdir.

İqtisadi xarakterli cinayətkar fəaliyyətin yeni forma və növlərinin yarandığı müasir şəraitdə aktual problemlərindən biri məhkəmə-mühəsibat ekspertizasının tədqiqat metodlarının standartlaşdırılması, bu növ ekspertiza icraatının informasiya-texniki təminat səviyyəsinin məhkəmə-istintaq təcrübəsinin tələbatlarına tam şəkildə cavab verəcək səviyyəyə yüksəldilməsidir.

D.S.Qoltseva da müasir dövrdə, qloballaşma şəraitində məhkəmə-mühəsibat ekspertizalarının

inkişafının prioritet istiqamətlərindən birinin informasiya təminatının təkmilləşdirilməsi, həmçinin ekspertiza idarələrinin texniki təminat səviyyəsinin yüksəldilməsindən ibarət olduğunu göstərir [6, s.149].

Təsadüfi deyildir ki, ədalət mühakimə icraatının səmərəliliyinin artırılmasına xüsusi əhəmiyyət verən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Ədliyyə orqanlarının inkişafı haqqında” 17 avqust 2006-cı il tarixli Fərmanında digər mühüm tədbirlərlə yanaşı, elm və texnikanın son nailiyyətlərindən istifadə etməklə məhkəmə ekspertizası növlərinin genişləndirilməsi və bu sahədə elmi tədqiqat işlərinin səmərəliliyinin artırılması müəyyən edilmişdir. “Azərbaycan ədliyyəsinin inkişafına dair 2019-2023-cü illər üçün Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 dekabr 2018-ci il tarixli Sərəncamının 3.0.11-ci bəndində Dövlət Proqramının əsas istiqamətləri sırasında digərləri ilə yanaşı, məhkəmə ekspertizası fəaliyyətində müasir elmi və texniki nailiyyətlərin tətbiqinin genişləndirilməsi qeyd olunmuş, 4.0.8-ci bəndində isə Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərin reallaşdırılmasının nəticələrindən biri kimi məhkəmə ekspertizası tədqiqatlarında müasir metod və qabaqcıl təcrübənin tətbiqi göstərilmişdir. Bu isə məhkəmə ekspertizası sahəsində elmi-praktiki fəaliyyətin ən müasir elmi metodları və texniki vasitələrin tətbiqi ilə keçirilməsini, məhkəmə ekspertiza icraatında elmi texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərindən, müasir informasiya-kompüter texnologiyalarından geniş istifadəni, məhkəmə ekspertizası fəaliyyətinin elmi-metodiki və informasiya təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsini mühüm və zəruri şərt kimi ön plana çıxarır.

Xüsusi ədəbiyyatda məhkəmə-iqtisad ekspertizalarının icraatı sahəsində mövcud olan problemlər sırasında, həmçinin informasiya-texniki təminatla bağlı məsələlər də xüsusi olaraq qeyd edilir [8, s.109].

Dünya infrastrukturunun inkişafının müasir mərhələsi ekspertiza idarələrinin yeni proqram və maddi-texniki təminat bazasının yaradılmasını tələb edir. Ekspertiza qurumlarının daha

məhsuldar fəaliyyət göstərmələri üçün onların mövcud kompüter-texniki təminat səviyyəsi müasirləşdirilməli, ekspertlərin iş yerlərinin daha yüksək müdafiə olunması üçün bu biometrik texniki vasitələrlə (məsələn, biometrik skanerlərlə) təmin edilməli, böyük məlumatlar massivinin emalını və informasiyanın sistemləşdirilməsini təmin edəcək müasir proqram təminatı, xüsusi məlumatlar bazası yaradılmalıdır. Məsələn, 2002-ci ildə təsis edilən “Devexpert” şirkəti beynəlxalq səviyyədə proqram məhsullarının, xüsusi halda təyinatı təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin bir sıra aspektlərinin təhlili və qiymətləndirilməsi olan avtomatlaşdırılmış proqramların yaradılması ilə məşğuldur. Bundan başqa bu şirkət tərəfindən maliyyə sənədlərinin dövriyyəsi sistemi, texniki analiz üçün proqram təminatı, real zamanda bazar qiymətləri haqqında informasiyanın təqdim olunmasını həyata keçirən proqram məhsulları da təklif edilir [9].

Hazırda davam etməkdə olan dördüncü elmi-texniki inqilab, həmçinin ənənəvi iqtisadiyyatın rəqəmsal iqtisadiyyata transformasiyası ilə bağlı ümumdünya tendensiyası çərçivəsində iqtisadiyyat sahəsində cinayətlərin açılması və istintaqında məhkəmə-mühasibat ekspertizasının rolu və əhəmiyyəti də xeyli artacaqdır. Rəqəmsal aktivlər və elektron əməliyyatlar barədə informasiyanın təhlili və qiymətləndirilməsi üçün iqtisadçı-ekspert müxtəlif informasiya-arayış sistemlərindən və məlumatlar bazasının analizi alqoritmlərindən istifadə etməlidir. Bütün bunlar isə iqtisadçı-ekspert tərəfindən bu və ya digər məsələnin həllində evristik və statistik metodlarla yanaşı neyron şəbəkələr metodundan da istifadə zəruriliyini şərtləndirir [5, s.306-309].

Müasir şəraitlərdə dünyanın bir çox ölkələrində iqtisadiyyatın rəqəmsallaşdırılması, həmçinin rəqəmsal, o cümlədən “blockchain” texnologiyalar əsasında formalaşmış maliyyə aktivlərinin aktuallaşması prioritet istiqamətlərdən birinə çevrilmişdir. İqtisadiyyatın belə bir inkişafı yeni kommersiya mübahisələrinin, əvvəllər mövcud olmayan yeni iqtisadi cinayətlərin yaranmasına gətirir. Bu və digər cinayət işlərinin, məhkəmələrdə nəzərdən keçirilən kommersiya və digər mübahisələrin həlli isə iqtisadiyyat

sahəsində xüsusi biliklərdən istifadə etmədən demək olar ki, mümkün olmur. Cəmiyyətin müasir inkişaf istiqaməti kimi rəqəmsallaşma, dövriyyəyə rəqəmsal maliyyə aktivlərinin daxil olması məhkəmə ekspertologiyasının qanunauyğunluqlarına uyğun olaraq yeni növ məhkəmə-mühasibat ekspertizalarının (iqtisadi-rəqəmsal ekspertiza - rəqəmsal maliyyə aktivləri ilə əməliyyatların məhkəmə-mühasibat ekspertizası) yaranmasına aparır [10, s.4-6].

Beləliklə, cinayət mühakimə icraatının informasiyalaşdırılması üzrə ümumi meyl nəzərə alınmaqla məhkəmə-mühasibat ekspertizası sahəsində rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinin ən perspektivli inkişaf istiqamətləri qismində aşağıdakılar göstərilə bilər:

məhkəmə-iqtisad ekspertizası sahəsində avtomatlaşdırılmış ekspert sistemlərinin və texnologiyalarının yaradılması;

ekspert tədqiqatlarına evristik yanaşmanı nəzərdə tutan alqoritmlərin və kompüter proqramlarının yaradılması üzrə elmi tövsiyələrin hazırlanması;

tədqiqatların standartlaşdırılması üzrə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi.

Mühasibat uçotu və hesabatlığının, maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının aparılması prosesinin kompüterləşdirilməsi ilə bağlı son onillikdə yeni iqtisad ekspertizası növünün də yaranaraq təşəkkül tapmağa başlayacağı proqnozlaşdırıla bilər. Aydın ki, kompüterlərdə olan bank, mühasibat, vergi uçotu məlumatlarına, təsərrüfat əməliyyatları və maliyyə göstəriciləri haqqında elektron informasiyaya qanunsuz müdaxilə, kompüterlər vasitəsilə “real və uydurulmuş müştərilərin hesablarına pul məbləğlərinin qanunsuz köçürülməsi” halları xeyli artmışdır. Qeyd olunan hallarda faktiki məlumatların müəyyən olunması riyaziyyat, informatika və hesablama texnikası sahəsində xüsusi biliklər əsasında, həmçinin kompüter proqramlarından istifadə etməklə bank uçotunun, sənəd dövriyyəsinin aparılması, mühasibat uçotu və hesabatının təşkili üzrə mütəxəssislərin köməyi ilə mümkündür. Beləliklə, mühasibat ekspertizasının yeni növünün – kompüter-mühasibat ekspertizasının yaranması – müstəsna olaraq baş verən elmi

biliklərin integrasiya prosesləri ilə şərtlənmişdir. Bu məsələyə N.V.Vaxromeyev də toxunur və qeyd edir ki, iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması, mühasibat uçotunun, müxtəlif xarakterli təsərrüfat əməliyyatlarının və maliyyə göstəricilərinin qeydə alınması prosesinin kompüterləşdirilməsi ekspert-iqtisadçılardan təsərrüfat subyektləri tərəfindən tətbiq edilən proqram məhsullarının xüsusiyyətlərinin öyrənilməsini, bu növ ekspert tədqiqatlarının təşkilati-metodiki və elmi-nəzəri əsaslarının işlənilməsini zəruri edir. Mühasibat, maliyyə və digər xarakterli təsərrüfat uçotunun müasir informasiya-kompüter texnologiyalarından geniş istifadə əsasında aparıldığı müasir şəraitlərdə kompleks kompüter-mühasibat ekspertizasının təyin edilməsi və keçirilməsi daha məqsədəuyğundur [2, s.56].

A.A.Savitski iqtisadi, hüquqi, təşkilati-texniki və texnoloji xarakterli xüsusi biliklərdən kompleks istifadəni təmin edən məhkəmə-mühasibat ekspertizasının xüsusi nəzəriyyəsinin yaradılmasını da aktual məsələlər kateqoriyasına aid edərək göstərir ki, bu məqsədlə ilk növbədə aşağıdakı vəzifələr (məsələlər) kompleksinin həll edilməsi zəruri hesab edilməlidir:

- rəqəmsal iqtisadiyyatın ekspertiza icraatına təsiri perspektivlərini nəzərə almaqla məhkəmə-mühasibat ekspertizasının inkişafı vektorunun müəyyən edilməsi;

- məhkəmə-iqtisad ekspertizalarının yeni innovation növü kimi (maliyyə-iqtisad ekspertizası çərçivəsində) rəqəmsal maliyyə aktivləri ilə əməliyyatların məhkəmə-mühasibat ekspertizası (rəqəmsal-mühasibat ekspertizası) müəyyən edilməsi və əsaslandırılması;

- məhkəmə ekspertologiyasının müddəalarına əsaslanmaqla məhkəmə-mühasibat ekspertizasının xüsusi ekspert nəzəriyyəsinin işlənilib hazırlanması və bu xüsusi nəzəriyyəyə çərçivəsində, müasir reallıqlar, iqtisadi-hüquqi münasibətlər nəzərə alınmaqla məhkəmə-iqtisad ekspertizasının predmeti, vəzifələri, obyektləri, təsnifatı haqqında təlimin işlənilib hazırlanması;

- məhkəmə-mühasibat ekspertizasının bir sıra növləri və cinsləri üzrə icraat texnologiyalarının konseptual əsaslarının, metodiki və təşkilati-texniki, informasiya təminatının işlənilib

hazırlanması [10, s.10].

Hesab edirik ki, müasir sosial-iqtisadi və hüquqi münasibətlər şəraitində məhkəmə-mühasibat ekspertizanın, onun ayrı-ayrı cinslərinin, növlərinin elmi-nəzəri və metodoloji əsaslarının, predmetinin, obyektlərinin, vəzifələrinin və metodlarının, pasportlaşdırılmış metodikalarının, bu sahədə metodoloji standartların, qeyd olunan ekspertizaların icraatı texnologiyasının formalaşdırılması əsaslarının, informasiya-texniki təminat konsepsiyasının işlənilib hazırlanması məqsədilə aşağıdakı məsələlər kompleksinin sistemli şəkildə nəzərdən keçirilərək həll edilməsi zəruriliyi yaranmışdır:

- məhkəmə-mühasibat ekspertizasının müasir reallıqlara, iqtisadi və hüquqi münasibətlərə, məhkəmə-istintaq təcrübəsinə adekvat cavab verən, elmi biliklərin integrasiyasına əsaslanan təsnifat sisteminin işlənilib hazırlanması və əsaslandırılması;

- məhkəmə-mühasibat ekspertizasının "ənənəvi" və yeni cinslərinin səciyyəvi elmi-nəzəri xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi;

- müasir şərait nəzərə alınmaqla məhkəmə-mühasibat ekspertizası sinfinin maliyyə-mühasibat və məhkəmə-vergi ekspertizaları kimi cinslərinin predmetinin, obyektlərinin və vəzifələrinin dəqiqləşdirilməsi, məhkəmə-mühasibat ekspertizaları qarşısında qoyulması mümkün olan sualların dairəsinin müəyyən edilərək sistemləşdirilməsi;

- məhkəmə-mühasibat ekspertizası üzrə ekspert rəyinin və ona əlavə edilən materialların hazırlanmasının kompüterləşdirilmiş texnologiyasının işlənilib hazırlanması;

- məhkəmə-mühasibat ekspertizalarının aparılmasının metodiki təminatının işlənilib hazırlanmasının perspektiv istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, bu sahədə pasportlaşdırma və standartlaşdırma imkanlarının qiymətləndirilməsi;

- məhkəmə-mühasibat ekspertizasının aparılmasının metodiki və informasiya-texnoloji təminatın inkişaf etdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;

- müasir reallıqlar, təsərrüfat fəaliyyəti sahəsində baş verən dəyişikliklər nəzərə alınmaqla kompüter sistemlərində olan iqtisadi

informasiyanın məhkəmə-mühasibat ekspertizası çərçivəsində tədqiqatı metodikasının işlənilib hazırlanması;

- məhkəmə-mühasibat ekspertizalarının aparılmasında kompüterləşdirilmiş iş yerlərinin

yaradılması imkanlarının qiymətləndirilməsi, bu istiqamətdə elmi-təcrübi fəaliyyətin intensivləşdirilməsi və s.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Musayev H.Ə. Məhkəmə ekspertizası icraatında qeyri-ənənəvi tədqiqat metodları (elmi-nəzəri, təşkilati-metodoloji və hüquqi aspektlər). Bakı, 2012.
2. Вахромеев Н.В. Экономическая экспертиза: развитие методики в условиях цифровизации//II Международная научная конференции «Международные и национальные тенденции и перспективы развития судебной экспертизы». Сборник докладов молодых ученых. Нижний Новгород, 2020.
3. Виноградова М.М., Бондарь Н.Н. Судебные экономические экспертизы: проблемы международного взаимодействия и пути их решения//Теория и практика судебной экспертизы. 2018. Том 13, №1.
4. Ганченко Д.Н., Белова Е.В. Экономическая экспертиза: возможности и проблемы реализации//Экономика, предпринимательство и право. 2023. Том 13., №12.
5. Гареева Г.А., Григорьева Д.Р., Гилязов Т.В. Применение нейронных сетей в экономике// Молодой ученый. 2018. №18(204).
6. Гольцов Д.С. Необходимость стандартизации в судебно-экономических экспертизах// Вестник экономической безопасности. 2020. №4.
7. Неретина Н.С. Методологические, правовые и организационные аспекты формирования и развитие новых родов и видов судебных экспертиз. Дисс.к.ю.н. М., 2016.
8. Питеров А.А. О некоторых проблемах производства судебно-экономических экспертиз// Судебная экспертиза. 2009. №1.
9. Retail & Institutional Trading Platforms and Market Data Services//Devexpert URL: <http://devexpert.com>
10. Савицкий А.А. Экономические экспертизы в судопроизводстве России: теория и практика. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. М., 2021.
11. Смирнова С.А. Судебно-экспертная деятельность в правоприменении: введение в магистерскую программу. М., 2017.
12. Усов А.И., Кузьмин С.А. Пути стандартизации судебно-экспертной деятельности на пространстве Содружества независимых государств//Теория и практика судебной экспертизы. 2016. №4.

SOME SCIENTIFIC-THEORETICAL AND ORGANIZATIONAL-METHODOLOGICAL ISSUES OF THE DEVELOPMENT OF FORENSIC ACCOUNTING EXPERTISE IN MODERN CONDITIONS

ZAUR MAMMADOV

Providing leadership in the Economic Expertise Department of the Forensic Science Center of the Ministry of Justice

ELBRUS HASANOV

Chief expert of the Department of Economic Expertise of the Forensic Science Center of the Ministry of Justice, PhD student of the Center

SUMMARY

In the article, some actual issues of the forensic economic examination procedure in modern conditions were considered. In the era of globalization, in the conditions of modern socio-economic and legal relations, a number of actual issues awaiting their solution in the field of forensic-economic expertise (standardization, passporting, information-technical and technological provision, classification of forensic-economic expertise that adequately responds to modern conditions, etc.) have been identified. has been done. In the conditions of modern socio-economic and legal relations, the development of scientific-theoretical and methodological bases of forensic-economic expertise, its separate types and types, passported methodologies, methodological standards in this field, the basis for the formation of the technology of the mentioned expertises, the concept of information and technical provision For this purpose, the set of actual issues that need to be solved first of all has been identified and systematized.

ADLİ MUHASEBE UZMANLIĞININ MODERN KOŞULLARDA GELİŞİMİNİN BAZI BİLİMSEL-TEORİK VE ORGANİZASYONEL-METODİK KONULARI

ZAUR MAMMADOV

Adalet Bakanlığı Adli Uzmanlık Merkezi Ekonomik Bilirkişilik Daire Başkanlığında liderlik sağlanması

ELBRUS HASANOV

Adalet Bakanlığı Adli Uzmanlık Merkezi Ekonomik Uzmanlık Dairesi Baş Uzmanı, Merkezin Doktora Öğrencisi

ÖZET

Makalede, modern koşullarda adli ekonomik inceleme prosedürünün bazı güncel konuları ele alınmıştır. Küreselleşme çağında, modern sosyo-ekonomik ve hukuki ilişkiler koşullarında, adli-ekonomik uzmanlık alanında çözüm bekleyen bir takım güncel sorunlar (standartlaştırma, pasaportlama, bilgi-teknik ve teknolojik sağlama, adli tıp sınıflandırması) modern koşullara yeterince cevap veren ekonomik uzmanlık vb.) tespit edilmiştir. Modern sosyo-ekonomik ve hukuki ilişkiler koşullarında, adli-ekonomik uzmanlığın bilimsel-teorik ve metodolojik temellerinin geliştirilmesi, ayrı türleri ve türleri, pasaportlu metodolojiler, bu alandaki metodolojik standartlar, teknolojinin oluşumunun temeli Bahsedilen uzmanlıklardan bilgi ve teknik tedarik kavramı. Bu amaçla öncelikle çözülmesi gereken fiili sorunlar kümesi belirlenmiş ve sistematize edilmiştir.